

ΣΠΥΡΟΥ ΒΛΙΑΜΟΥ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ

ΣΠΥΡΟΥ ΒΛΙΑΜΟΥ

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σ' οποιονδήποτε ζει ή ταξιδεύει στην Ελλάδα δίνεται συχνά η ευκαιρία να διαπιστώσει με τα ίδια του τα μάτια τις διαφορές στο επίπεδο ζωής μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών αφ' ενός και μεταξύ της Αθήνας και όλης της υπόλοιπης χώρας αφ' ετέρου. Ταυτόχρονα όμως αντιλαμβάνεται πως οι εγχώριοι παραγωγικοί πόροι — συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπινου δυναμικού — δεν αξιοποιούνται σ' όλη τους την έκταση και πως τα περιθώρια για μελλοντική ανάπτυξη παραμένουν ακόμη σημαντικά.

Η παρουσία περιφερειακού προβλήματος στην Ελλάδα άρχισε να γίνεται έντονη κατά τη δεκαετία του '50, μια και μέχρι τότε δεν είχε αντιμετωπισθεί ποτέ σαν ένα δυνητικό εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ο προγραμματισμός για την περιφερειακή ανάπτυξη ξεκίνησε όταν όλοι είχαν αναγνωρίσει πια την ανάγκη να ενισχυθούν οι κοινωνικές και οικονομικές δομές στις υπανάπτυκτες περιοχές και θεωρούσαν την κινητοποίηση του ανθρώπινου παράγοντα σαν την προϋπόθεση *sine qua non* για την ανάπτυξη της χώρας. Παρ' όλα αυτά, η περιφερειακή ανάπτυξη αρχικά αντιμετωπιζόταν σε στενά τοπικά πλαίσια, μέσα από την αύξηση της παραγωγικότητας του αγροτικού τομέα και τη θέσπιση νομοθετικών ρυθμίσεων, οι οποίες, (α) πρόσφεραν διάφορα κίνητρα για την εγκατάσταση βιομηχανιών στην επαρχία (Ν. 942/49 και Ν. 2176/52), και (β) δημιουργούσαν καθεστώς προστασίας για τις επαρχιακές βιομηχανίες (Ν. 3213/55). Αργότερα η προσπάθεια στράφηκε στην εκπόνηση συστηματικών μελετών πάνω στο πρόβλημα, οι οποίες τροφοδότησαν τα διάφορα «Προγράμματα Οικονομικής Ανάπτυξης». Η καταπολέμηση των διαπεριφερειακών ανισοτήτων αναφέρθηκε για πρώτη φορά σαν στόχος στο «Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως 1960-64» και στο «Σχέδιο Πενταετούς Προγράμματος 1966-70» που ακολούθησε, το οποίο τελικά

αντικαταστάθηκε από το «Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Ελλάδος 1968-72». Τα Προγράμματα αυτά πρότειναν τη διαίρεση της χώρας σε επτά «περιφέρειες προγραμματισμού», σε κάθε μια απ' τις οποίες εγκαταστάθηκε μια Υπηρεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης του Υπουργείου Συντονισμού. Πρέπει πάντως να σημειωθεί εδώ ότι η περιφερειακή πολιτική ήρθε για πρώτη φορά στο προσκήνιο με το Πρόγραμμα 66-70, που συνέδεε τις περιφερειακές επιδιώξεις με τους ευρύτερους στόχους της εθνικής οικονομικής πολιτικής.

Τέλος, η συστηματική προσπάθεια για την αντιμετώπιση του περιφερειακού προβλήματος ενισχύθηκε με μια σειρά¹ νόμους και νομοθετικά διατάγματα (Ν. 1078/71, Ν.Δ. 1312/72, Ν. 289/76, Ν. 742/77, Ν. 849/79, Ν. 1116/81, Ν. 1262/82), που τέθηκαν σε ισχύ κατά τη δεκαετία του '70, όταν το πρόβλημα έφθασε στην κορύφωσή του.

Σκοπός αυτής της μελέτης είναι να αναλύσει το ελληνικό περιφερειακό οικονομικό πρόβλημα και να εκτιμήσει τις διαστάσεις του χρησιμοποιώντας διάφορους δείκτες. Ο προσδιορισμός «οικονομικό» πρέπει να υπογραμμισθεί, μια και στο κείμενο δεν υπάρχουν στοιχεία που να αναφέρονται στις ποιοτικές πλευρές του περιφερειακού προβλήματος. Για τους σκοπούς της στατιστικής ανάλυσης η μελέτη βασίζεται όχι στις επτά περιφέρειες προγραμματισμού που προαναφέρθηκαν (αν και γίνεται αναφορά και σ' αυτές όταν υπάρχει ευχέρεια), αλλά στις δέκα διοικητικές περιφέρειες για τις οποίες υπάρχουν πρωτογενή στοιχεία. Οι περιφέρειες αυτές σχεδόν συμπίπτουν μ' εκείνες που προτάθηκαν σε μια πρόσφατη ελληνική μελέτη (24), οι οποίες είχαν καθορισθεί με το κριτήριο της ομογένειας².

2. Η «ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ» ΚΑΙ ΤΟ «ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ»

Διάφορες μελέτες έχουν δείξει πως δεν υπάρχει μια απλή πρόσβαση στην έννοια του «περιφερειακού προβλήματος», που να ταιριάζει στις διαφορετικές συνθήκες σ' όλες τις χώρες. Προβλήματα μπορεί να ανακύπτουν από εμφανείς ανισότητες στο εισόδημα, την απασχόληση, τη μετανάστευση, κ.λ., αλλά και από πολύ λιγότερο εμφανείς διαταραχές, όπως π.χ. υπερπληθυσμός σε μια περιφέρεια που δημιουργεί αρνητικές εξωτερικές οικονομίες εξαιτίας της υπερσυγκέντρωσης.

Μια μελέτη του ΟΟΣΑ (14) παραδέχεται ότι ολοκληρωμένες παρουσιάσεις και αναλύσεις του περιφερειακού προβλήματος συναντά κανείς σε λίγες μόνο χώρες, ενώ στις υπόλοιπες αυτό που υπάρχει είναι στοιχεία για καθυστερημένες περιοχές. Αυτό δημιουργεί τα εξής εμπόδια:

1. Τα κείμενα των Ν. βλ. στο: Κ.Γ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ: Νομοθεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης. Αθήναι, Τ. Α' 1981, Τ. Β' 1982, Τ. Γ' 1983. Επίσης βλ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, άρθρο στον παρόντα τόμο με τίτλο: Νομοθεσία Περιφερειακής Ανάπτυξης.

2. Για μια λεπτομερή ιστορική ανασκόπηση του περιφερειακού προγραμματισμού στην Ελλάδα βλ. (23) και (25).

(α) δεν έχει κανείς μια συνολική εικόνα, αλλά πρέπει να την δημιουργήσει από πολλές μεμονωμένες εκθέσεις, και

(β) δίνει την εντύπωση ότι τα περιφερειακά προβλήματα είναι κάτι ξέχωρο από το κύριο ρεύμα των μεγάλων οικονομικών προβλημάτων, όπως π.χ. η μεγέθυνση της εθνικής οικονομίας. Συνεπώς, δεν απαιτούνται παρά δευτερεύουσας σημασίας μέτρα προκειμένου να αντιμετωπισθούν.

Στην πραγματικότητα το περιφερειακό πρόβλημα δεν είναι δυνατό ν' αποχωρισθεί απ' το σώμα των προβλημάτων που μια οικονομία βρίσκει μπροστά της, διότι α) οι εθνικές αναπτυξιακές πολιτικές επιδρούν με διαφορετικό τρόπο σε κάθε περιφέρεια, ανάλογα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες της, και β) η διαπεριφερειακή κατανομή του πληθυσμού και των πόρων πρέπει να είναι συμβιβαστή με τους εθνικούς στόχους, με την επίτευξη δηλαδή τουλάχιστον ανεκτών οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών συνθηκών για όλη τη χώρα. Τα μέτρα για την ανάπτυξη των καθυστερημένων περιφερειών πρέπει να θεωρηθούν οργανικό κομμάτι της εθνικής οικονομικής πολιτικής μάλλον, παρά *ad hoc* διορθωτικά μέτρα για υψηλά περιφερειακά ποσοστά ανεργίας. «Το θέμα εξετάζεται πια σε πολύ ευρύτερη βάση: την οργάνωση και δραστηριοποίηση των περιφερειακών οικονομιών έτσι ώστε να συμβάλουν τόσο στην περιφερειακή όσο και στην εθνική ανάπτυξη»(1). Αυτό σημαίνει ότι πρώτα επιλέγονται περιφερειακοί στόχοι συμβιβαστοί με τους εθνικούς και στη συνέχεια προτείνονται λύσεις (πολιτικές) για το περιφερειακό πρόβλημα. Έτσι τα ζητήματα αυτά εξετάζονται στη βάση των προκαθορισμένων στόχων.

Μπορούμε να διακρίνουμε τους στόχους αυτούς σε δύο κατηγορίες:

A. Στόχοι υψηλότερης τάξης:

α) άριστη κατανομή των παραγωγικών πόρων, πράγμα που με άλλα λόγια σημαίνει άριστη χωροταξική κατανομή της οικονομικής δραστηριότητας, λαμβανομένων υπ' όψη των υπάρχουσών συνθηκών κόστους και ζήτησης, και β) άριστη διανομή του εισοδήματος μεταξύ των διαφόρων περιοχών μιας χώρας.

B. Στόχοι χαμηλότερης τάξης:

α) περιορισμός των ανισοτήτων στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των διαφόρων περιοχών,

β) περιορισμός των διαφορών στο κατά κεφαλήν εισόδημα,

γ) διαπεριφερειακή ισορροπία, ένας δύσκολα επιτεύξιμος στόχος· έχει την έννοια ότι τα διάφορα τμήματα της χώρας αναπτύσσονται με τους ίδιους ρυθμούς σε όρους εισοδήματος και πληθυσμού.

Το περιφερειακό πρόβλημα εκφράζεται συνήθως σε όρους των στόχων χαμηλότερης τάξης. Η αοριστία που υπάρχει ωστόσο στην έννοια του τρίτου στόχου δημιουργεί προβλήματα ασυμβατότητας μεταξύ αυτού και των υπόλοιπων δύο. Ας υποθεθεί, για παράδειγμα, ότι σε μια περιφέρεια παρουσιάζονται υψηλοί ρυθμοί μετανάστευσης. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα χαμηλό πο-

σοστό ανεργίας και μεγαλύτερο κατά κεφαλήν εισόδημα. Αλλά τι θα συμβεί με το ρυθμό αύξησης του πληθυσμού; Οπωσδήποτε θα εμφανίζεται μικρότερος απ' ότι στις άλλες περιφέρειες, ίσως μάλιστα και αρνητικός. Έτσι, ενώ οι διαπεριφερειακές ανισότητες στα ποσοστά ανεργίας και στο κατά κεφαλήν εισόδημα μειώνονται, παρατηρείται ταυτόχρονα αύξηση της ανισορροπίας από την άποψη των ρυθμών αύξησης του πληθυσμού. Συνεπώς, φαίνεται ότι όλα εξαρτώνται από το πώς ακριβώς ορίζεται το περιφερειακό πρόβλημα. Και πολύ συχνά οι υπεύθυνοι για την περιφερειακή πολιτική θυσιάζουν το στόχο της διαπεριφερειακής ισορροπίας εξ αιτίας της αντίφασης που μπορεί να εμφανισθεί με τους υπόλοιπους στόχους χαμηλότερης τάξης, όπως περιγράφηκε προηγουμένως.

Ωστόσο, αν κάποιος αρκесθεί στα ποσοστά ανεργίας ή στο κατά κεφαλήν εισόδημα προκειμένου να μετρήσει το μέγεθος του περιφερειακού προβλήματος μιας χώρας, μπορεί να οδηγηθεί σε λανθασμένα συμπεράσματα. Κατ' αρχήν, όσον αφορά τα ποσοστά ανεργίας, η αξιοπιστία τους εξαρτάται από το: α) κατά πόσο οι στατιστικές απασχόλησης μπορούν να εκτιμήσουν σωστά τον αριθμό των ανέργων, β) αν τα υψηλότερα μέσα ποσοστά ανεργίας σε ορισμένες περιφέρειες οφείλονται σε εντονότερες κυκλικές και εποχικές διακυμάνσεις εκεί απ' ότι αλλού, και γ) κατά πόσο τα παρατηρούμενα αυτά ποσοστά είναι πράγματι «περιφερειακά», δηλαδή δεν οφείλονται σε συγκεκριμένους κλάδους που λειτουργούν σ' αυτές τις περιφέρειες. Απ' την άλλη πλευρά, όσον αφορά το εισόδημα, η διανομή του εξαρτάται από τις διαφορές στα επίπεδα τιμών στις περιφέρειες. Αλλά τέτοια στοιχεία για το περιφερειακό πραγματικό εισόδημα σπάνια είναι διαθέσιμα για διάφορους λόγους. Πρώτο, διότι οι περιφέρειες για τις οποίες προσφέρονται στοιχεία δεν είναι αυτές που θα καθόριζε ένας οικονομολόγος καταρτίζοντας ένα περιφερειακό πρόγραμμα, αλλά προσδιορίζονται με βάση τα διοικητικά διαμερίσματα. Δεύτερο, διότι περιφερειακοί δείκτες του κόστους ζωής δεν υπάρχουν, μια και τα σχετικά στοιχεία προσφέρονται μόνο για το σύνολο της οικονομίας. Αυτό το τελευταίο είναι πολύ σημαντικό γιατί το κόστος ζωής είναι συνήθως χαμηλότερο στις αγροτικές περιοχές. Παρ' όλα αυτά, οι δυσκολίες αυτές μπορούν να αντιμετωπισθούν (αν και όχι τελείως αποτελεσματικά) αν υποτεθεί ότι οι διακυμάνσεις στο κόστος εγκατάστασης και μετακίνησης από και προς τον χώρο εργασίας συμβάλουν σημαντικά στις διαπεριφερειακές διακυμάνσεις των τιμών των καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών. Η υπόθεση αυτή βασίζεται στην ιδέα ότι το κόστος μετακίνησης από/προς την εργασία μπορεί να θεωρηθεί σαν συμπληρωματικό προς το κόστος κατοικίας, με την έννοια ότι είναι ακριβότερο το να κατοικεί κανείς κοντά στη δουλειά του. Η απλή αυτή ιδέα περιπλέκεται ωστόσο απ' το γεγονός ότι η ποιότητα της κατοικίας συνήθως βελτιώνεται όσο απομακρύνεται κανείς από τους τόπους εργασίας. Στην περίπτωση αυτή, η υψηλότερη δαπάνη για μετακινήσεις είναι ένδειξη της δυνατότητας να κατοι-

κεί κανείς στα πολυτελή προάστια, και όχι αποτέλεσμα της ανικανότητάς του να πληρώνει τα υψηλά ενοίκια των αστικών περιοχών.

Μια ακόμη δυσκολία παρουσιάζεται όταν γίνεται η απόπειρα να συγκριθούν τα περιφερειακά κατά κεφαλήν εισοδήματα διαφόρων χωρών. Αυτό συμβαίνει επειδή η οργάνωση του εθνικολογιστικού συστήματος διαφέρει από χώρα σε χώρα. Για παράδειγμα, στο Πουέρτο Ρίκο οι διαπεριφερειακές συγκρίσεις βασίζονται στο μέσο εισόδημα κατά οικογένεια, στη Νορβηγία στο φορολογητέο κατά κεφαλήν εισόδημα, στη Γερμανία στο καθαρό εθνικό προϊόν κατά κεφαλήν, κ.λ.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να τονισθεί εδώ και το οποίο επηρεάζει το μέγεθος του περιφερειακού προβλήματος και, συνεπώς, τη μέτρησή του, είναι αυτό που αφορά τον προσδιορισμό των περιφερειών, μια και οι ανισότητες που παρουσιάζονται δεν είναι ανεξάρτητες από τον αριθμό και τα σύνορα των περιφερειών που εετάζονται. Όσο περισσότερες περιφέρειες διακρίνει κανείς σε μια χώρα τόσο εντονότερες εμφανίζονται οι ανισότητες. Για τους σκοπούς της εμπειρικής ανάλυσης χρησιμοποιούνται συνήθως οι διοικητικές περιφέρειες, γιατί γι' αυτές υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Σε θεωρητικές αναλύσεις, αντίθετα, η χωρική διάσταση της οικονομίας πολλές φορές αγνοείται, και οι «περιφέρειες» καθορίζονται ανεξάρτητα από τον χωροταξικό παράγοντα. Απ' την άλλη πλευρά, η επιλογή διαφόρων κριτηρίων παράγει διάφορες περιφερειακές οριοθετήσεις (αν, π.χ., χρησιμοποιηθεί ένα κλιματικό κριτήριο, η Ευρώπη μπορεί να διαιρεθεί σε πολύ μεγάλες κλιματικές ζώνες που ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα). Παρ' όλα αυτά, τρία είδη κριτηρίων χρησιμοποιούνται συνήθως για την περιφερειακή οριοθέτηση: α) Το κριτήριο της ομοιομορφίας ή ομογένειας, που βασίζεται στην ιδέα ότι περιοχές που παρουσιάζουν ανάλογα γεωγραφικά και οικονομικά ή ακόμα και κοινωνικοπολιτικά χαρακτηριστικά μπορούν να ομαδοποιηθούν σε ευρύτερες περιφέρειες, β) το κριτήριο του κόμβου (nodal criterion) που λαμβάνει υπ' όψη τη χωροταξική κατανομή του πληθυσμού και της οικονομικής δραστηριότητας, και γ) το κριτήριο προγραμματισμού, σύμφωνα με το οποίο μια περιφέρεια καθορίζεται από την εναισιότητα των μέτρων πολιτικής που εφαρμόζονται σ' αυτήν.

Καταλήγοντας, πρέπει να σημειωθεί ότι, ανεξάρτητα από το κριτήριο της περιφερειακής οριοθέτησης και, συνεπώς, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο χαρακτήρα και μέγεθος του περιφερειακού προβλήματος, αυτό το τελευταίο δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα μονοσήμαντο στοιχείο, αλλά μάλλον σαν συνδυασμός οικονομικών, χωροταξικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών παραγόντων, ο καθένας απ' τους οποίους έχει τη δική του ιδιαίτερη σημασία αλλά, ταυτόχρονα, δεν μπορεί να εξετασθεί ξέχωρα από τους υπόλοιπους (14, σ. 37).

3. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Το περιφερειακό πρόβλημα στην Ελλάδα μπορεί να εκφρασθεί πολύ γενικά σε όρους ανισοτήτων στην κατανομή της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας και, κατ' ακολουθίαν, του κατά κεφαλήν εισοδήματος και του επιπέδου ζωής μεταξύ της Αθήνας και της επαρχίας αφ' ενός, και μεταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας αφ' ετέρου. Αλλά οι ανισότητες της πρώτης κατηγορίας είναι πολύ περισσότερο οξείες, όπως θα φανεί στη συνέχεια. Οι διαφορές ανάμεσα στα αστικά κέντρα και τις αγροτικές περιοχές δεν είναι πολύ σημαντικές, επειδή οι κυριώτερες και πιο έντονες τάσεις αστικοποίησης συγκεντρώνονται προς την Αθήνα.

Τα αίτια της περιφερειακής υπανάπτυξης πρέπει μάλλον ν' αναζητηθούν στους ακόλουθους παράγοντες:

- (α) Τη χαμηλή παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα, ο οποίος αποτελεί τη σπονδυλική στήλη της οικονομικής δραστηριότητας σ' όλες τις περιφέρειες εκτός απ' την Αττική. Αυτή με τη σειρά της οφείλεται στο μικρό μέγεθος και τον κατακερματισμό της αγροτικής ιδιοκτησίας, τη δυσμενή διάρθρωση της παραγωγής, το χαμηλό τεχνολογικό επίπεδο και την εδαφική μορφολογία. Τα εμπόδια αυτά τροχοπεδούν την αύξηση των εισοδημάτων και τη βελτίωση του επιπέδου ζωής του πληθυσμού των αγροτικών περιοχών της χώρας.
- (β) Την υπερσυγκέντρωση των δραστηριοτήτων υψηλής παραγωγικότητας. Αυτή είναι αποτέλεσμα της τάσης του παραγωγικού εξοπλισμού να συγκεντρώνεται στα ίδια σημεία της χώρας που υπήρχε προπολεμικά, τάση η οποία εκδηλώθηκε την εποχή της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης προκειμένου ν' αξιοποιηθεί η μικρή ποσότητα κεφαλαιουχικού εξοπλισμού που είχε διασωθεί. Το γεγονός αυτό δημιούργησε δυνάμεις που ακόμα και σήμερα εξακολουθούν να επηρεάζουν τις επιχειρήσεις όσον αφορά την επιλογή του τόπου εγκατάστασης. Οι δυνάμεις αυτές είναι το μέγεθος της αγοράς εργασίας και αγαθών, η συγκέντρωση της διοίκησης και των τραπεζικών υπηρεσιών, η ποιότητα και οι ανέσεις της κοινωνικής ζωής και, τέλος, η ύπαρξη εξωτερικών οικονομιών (βλ. ακόμη 28 κεφ. IV και 29).

Μιά ένδειξη για το δυσανάλογο μερίδιο της περιφέρειας της Αθήνας στη συνολική κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα της χώρας είναι το γεγονός ότι ενώ το ποσοστό της στο συνολικό πληθυσμό ήταν το 1972 41%, τον ίδιο χρόνο το μερίδιό της στην απασχόληση ήταν 51% για τις επιχειρήσεις Κοινής Ωφελείας, 60% για τις μεταφορές και 64% για τις Τραπεζικές και Ασφαλιστικές υπηρεσίες (5).

3.1. Περιφερειακή εξέλιξη του πληθυσμού - Μετανάστευση

Η μελέτη των στοιχείων πληθυσμού δείχνει ότι το περιφερειακό πρόβλημα είναι δυνατό να εκφραστεί σε όρους μιας διαρκούς πληθυσμιακής ροής

από τις άλλες περιφέρειες προς την Αθήνα. Πράγματι, κατά την περίοδο 1961-1971 ο πληθυσμός της περιοχής Αθήνας μεγάλωνε με έναν ετήσιο μέσο ρυθμό 3.3%, ενώ στις άλλες περιφέρειες παρουσίασε πτώση. Μόνο στο νομό Θεσσαλονίκης ο πληθυσμός αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό περίπου 2.7% εκείνη τη δεκαετία. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο ετήσιος ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στην περιφέρεια Αθήνας ήταν περίπου 8 φορές μεγαλύτερος από τον εθνικό. Η εικόνα αλλάζει τη δεκαετία 1971-81. Ο ετήσιος ρυθμός για την Αθήνα ήταν 1.7% (μόλις ελαφρά μεγαλύτερος από τον εθνικό, ο οποίος έφθασε το 1%), ενώ ο αντίστοιχος για τη Θεσσαλονίκη ήταν 2%. Σε όλες τις άλλες περιφέρειες, εκτός από τα Ιόνια Νησιά και τη Θεσσαλία, οι ρυθμοί αύξησης υπήρξαν επίσης θετικοί. Οι αιτίες για τον υπερπληθυσμό της περιοχής της Αθήνας έχουν τη ρίζα τους στη μεγάλη είσοδο προσφύγων από τη Μικρά Ασία το 1922. Από τότε υπήρξε μία συνεχής εσωτερική μετανάστευση προς την πρωτεύουσα, ειδικά από τις αγροτικές περιοχές. Μεταξύ 1951 και 1961 η κατά 475.000 αύξηση του πληθυσμού της Αθήνας αντιπροσώπευε το 62.8% της αύξησης του συνολικού πληθυσμού (750.000).

Η τάση αυτή στη συνέχεια αντιστράφηκε. Τα στοιχεία από την τελευταία απογραφή (1981) δείχνουν πως η αύξηση του πληθυσμού της πρωτεύουσας αντιπροσώπευε περίπου 50% της αύξησης του συνολικού πληθυσμού.

Με δεδομένους τους χαμηλούς ρυθμούς αύξησης του συνολικού πληθυσμού, η μεγάλη εσωτερική μετανάστευση προς την Αθήνα σε συνδυασμό με την πολύ σημαντική εξωτερική μετανάστευση (η οποία το 1961-71 έφθασε τις 1.365 χιλιάδες) είχε σαν αποτέλεσμα την ερήμωση πολλών αγροτικών περιοχών. Αυτή η έξοδος του αγροτικού δυναμικού ταυτόχρονα με την εισαγωγή συγχρόνων τεχνικών έντασης εργασίας, είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία ελλείψεων εργατικού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα σε μια περίοδο που η εργασία ήταν απαραίτητη για την προώθηση της αναπτυξιακής πορείας της χώρας.

Πέρα από τους κοινωνικοπολιτικούς λόγους, και καθαρά οικονομικοί υπαγόρευαν την άσκηση ελέγχου και την παροχή κινήτρων προκειμένου να προληφθεί η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση. Η έλλειψη εργατικού δυναμικού απέτρεπε την είσοδο ξένου κεφαλαίου, απαραίτητου για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Απ' την άλλη πλευρά, η υπερσυγκέντρωση του πληθυσμού στην Αθήνα είχε σαν αποτέλεσμα την ένταση των αρνητικών εξωτερικών οικονομικών. Πράγματι, τα στοιχεία δείχνουν πως η περιφέρεια Αθήνας, σ' αντίθεση με όλες τις άλλες, παρουσίασε αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (204.289 για το 1961-71). Ωστόσο, παρά την αύξηση αυτή, η αναλογία του οικονομικά ενεργού προς τον συνολικό πληθυσμό στην περιοχή αυτή έπεσε από 36.8% το 1961 σε 34.8% το 1971. Αυτό σημαίνει ότι οι περισσότεροι απ' αυτούς που κινήθηκαν προς την Αθήνα ήταν φοιτητές, νοικοκυρές και γενικά πρόσωπα εκτός του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Δεν πρέπει ακόμα να διαφύγει της προσοχής το γεγονός ότι η αναλογία

του ενεργού στον συνολικό πληθυσμό παρουσίασε μια πτώση από 42.5% για το 1961 σε 37.6% για το 1971 σ' ολόκληρη τη χώρα. Είναι δυνατόν να διακριθούν τρεις παράγοντες υπεύθυνοι γι' αυτό. Πρώτα-πρώτα η εξωτερική μετανάστευση. Κατά την περίοδο που εξετάζεται πάνω από 85% των μεταναστών ήταν οικονομικά ενεργά άτομα. Ύστερα, η μείωση των εργαζομένων γυναικών στην αγροτική παραγωγή, η οποία οφείλεται στην αστικοποίηση του πληθυσμού. Τέλος, η αύξηση του αριθμού των σπουδαστών στα Ανώτερα και Ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Αυτό το τελευταίο είχε σαν συνέπεια το μερίδιο των μεταξύ 10-19 ετών απασχολούμενων στο συνολικό εργατικό δυναμικό να πέσει από 13.3% το 1961 σε 9.7% το 1971, ενώ το μερίδιο των μεγαλύτερων από 20 ετών αυξήθηκε από 86.7% σε 90.3%.

Αλλά η ολοκληρωμένη ανάλυση των διαπεριφερειακών πληθυσμιακών ροών και η εξειδίκευση των παραγόντων που βρίσκονται πίσω απ' αυτές προϋποθέτουν τη συστηματική μελέτη των εξελίξεων κατά την περίοδο που εξετάζεται. Ο Πίνακας 1 απεικονίζει τις μετακινήσεις αυτές του πληθυσμού μεταξύ των περιφερειών για τις περιόδους 1955-60 και 1965-70. Από την παρατήρησή του προκύπτουν τα εξής: Ο μεγαλύτερος αριθμός των μετακινθόντων προς την περιοχή της Αθήνας προέρχεται από την Πελοπόννησο και στις δύο περιόδους που προαναφέρθηκαν. Ακολουθεί η Κεντρική Ελλάδα, αν και είναι η πρώτη μεταξύ των περιφερειών που δέχθηκαν μετανάστες από την περιφέρεια της Αθήνας. Ο αριθμός των ατόμων όμως που κινήθηκαν από την Πελοπόννησο προς την Αθήνα παρουσιάζει πτώση τη δεύτερη πενταετία, ενώ ο ίδιος αριθμός για την Κεντρική Ελλάδα παρουσιάζει ουσιαστική άνοδο (από 42.200 για το 1955-60 σε 55.700 για το 1965-70). Ακόμα, μπορεί να γίνει η παρατήρηση ότι οι πληθυσμιακές ροές μειώνονται σημαντικά όσο αυξάνει η απόσταση μεταξύ των περιφερειών. Η πυκνότητα της ροής, απ' την άλλη πλευρά, μπορεί να εξηγηθεί (τουλάχιστον ως ένα βαθμό) από το γεγονός ότι οι ευκαιρίες απασχόλησης για τα άτομα κατανέμονται περίπου αναλογικά με τις υπάρχουσες κενές θέσεις σε κάθε περιφέρεια. Έτσι, έχει ελεγχθεί η υπόθεση ότι οι ροές πληθυσμού μεταξύ δύο περιφερειών είναι ανάλογες με το γινόμενο των πληθυσμών τους και αντίστροφα ανάλογες με τη μεταξύ τους απόσταση, υψωμένη σε κάποια δύναμη¹. Είναι βέβαια προφανές ότι οι ροές είναι εντονότερες στις αναπτυσσόμενες περιφέρειες.

Άλλες έρευνες έχουν προτείνει σαν ερμηνευτικές μεταβλητές των διαπεριφερειακών ροών πληθυσμού την απόκλιση των περιφερειακών ποσοστών ανεργίας από το εθνικό, διάφορες μεταβλητές εισοδήματος (αν και λιγότερο

1. Οι σημαντικότερες πλευρές του ελληνικού περιφερειακού προβλήματος μπορούν να βρεθούν και σε άλλες, πιο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Για μια λεπτομερή σύγκριση του προβλήματος στη Γαλλία, Ιταλία και Ελλάδα στη βάση των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν κι εδώ βλ. (1), (6) και (18).

σημαντικές από τα ποσοστά ανεργίας), και την απόσταση με τη μορφή μιας ψευδομεταβλητής που παίρνει την τιμή ένα όταν δύο περιφέρειες είναι γεωγραφικά συνεχείς και την τιμή μηδέν στην αντίθετη περίπτωση. Αυτό βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μικρές μετακινήσεις σε γειτονικές περιοχές, που γίνονται κυρίως για λόγους ανετότερης εγκατάστασης είναι πολύ συχνές, ενώ οι μεγάλες μετακινήσεις, που συνδέονται συνήθως με λόγους απασχόλησης, είναι πιο σπάνιες.

Απ' όλους αυτούς τους παράγοντες ο κυριώτερος είναι το ποσοστό ανεργίας. Έντονη εσωτερική μετανάστευση σημαίνει έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης σε μια περιφέρεια και αναζήτηση καλύτερων σε μια άλλη, και οι πιο συνηθισμένοι δείκτες για την κατανομή αυτή των ευκαιριών είναι το ποσοστό ανεργίας, το κατά κεφαλήν εισόδημα και οι ρυθμοί μεγέθυνσης. Οι παράγοντες αυτοί θα συζητηθούν στη συνέχεια.

3.2. Απασχόληση και ανεργία

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός ήταν το 42.5% του συνολικού το 1961 και το 37.6% το 1971, και αυτό σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στη μετανάστευση (οι μετανάστες που εγκατέλειψαν τη χώρα μεταξύ 1960-1970 ανέρχονται στον εντυπωσιακό αριθμό των 1.364.436 ατόμων).

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζεται η κατανομή του απασχολούμενου πληθυσμού κατά περιφέρεια και οικονομική δραστηριότητα. Από την παρατήρηση του Πίνακα αυτού προκύπτουν τα ακόλουθα: Σ' όλες τις περιφέρειες παρουσιάστηκε μια μείωση του αριθμού των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα, αν και τα σχετικά μερίδια κάθε περιφέρειας στην αγροτική απασχόληση παρέμειναν σχεδόν ίδια και για τις δύο περιόδους που εξετάζονται. Η μείωση ήταν μεγαλύτερη από τον εθνικό ρυθμό στις περιφέρειες Αθήνας, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων και Καβάλας για τα χρόνια 1968-72. Οι δραστικές αυτές μεταβολές στη διάρθρωση της απασχόλησης αυτών των περιφερειών δείχνουν την εκμηχάνιση και αναδιοργάνωση της αγροτικής παραγωγής αλλά και τη γενικότερη πορεία της εκβιομηχάνισης ολόκληρης της οικονομίας.

Όσον αφορά τον δευτερογενή τομέα, ο Πίνακας δείχνει αύξηση της απασχόλησης σ' αυτόν σ' όλες τις περιφέρειες. Αλλά τον εθνικό ρυθμό αύξησης τον ξεπέρασαν μόνο η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη (3.15% και 3.75% αντίστοιχα) κατά την περίοδο 1968-72. Αυτό οφείλεται στον περίπου τετραπλασιασμό του μεριδίου της απασχόλησης στη χημική βιομηχανία της Θεσσαλονίκης. Στην ίδια περιφέρεια επίσης παρατηρήθηκαν και σημαντικές διακλαδικές μεταβολές στην απασχόληση. Στους κλάδους υπόδησης, ιματισμού και προϊόντων από δέρμα αυτή έφθασε το 27% από 22%, ενώ σε δύο κλάδους της βαριάς βιομηχανίας, δηλαδή στην κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών και στη βασική μεταλλουργία το 17.6% και 15.8% από 14.8% και 0%

αντίστοιχα. Η μεγέθυνση ήταν περιορισμένη και μικρότερη από την εθνική (2.8) στις περιφέρειες Λάρισσας και Καβάλας.

Η απασχόληση στον τριτογενή τομέα αυξήθηκε ταχύτερα απ' ότι στον δευτερογενή και τις δύο περιόδους. Και εδώ η εικόνα είναι η ίδια μ' αυτήν του δευτερογενή τομέα. Μόνο στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη οι ρυθμοί μεταβολής ήταν μεγαλύτεροι από τον εθνικό για το 68-72. Οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν το Πενταετές Πρόγραμμα 1973-77, το οποίο, ωστόσο, ποτέ δεν εφαρμόστηκε. Το Πρόγραμμα αυτό υπολόγιζε ταχύτερο από τον εθνικό ρυθμό μείωσης της αγροτικής απασχόλησης μονάχα για την περιφέρεια Αθήνας, ενώ στην πραγματικότητα αυτή θα ήταν η μοναδική που θα παρουσίαζε χαμηλότερο από τον εθνικό ρυθμό μεγέθυνσης της απασχόλησης στον δευτερογενή και τριτογενή τομέα. Είχε φθάσει πια ο καιρός ν' αντιμετωπισθεί σοβαρά το εθνικό περιφερειακό πρόβλημα. Είναι αξιοπερίεργο, παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι η διακλαδική διάρθρωση της απασχόλησης στις περιφέρειες δεν άλλαξε σημαντικά το 1967 και το 1972 ούτε προγραμματίστηκε ν' αλλάξει το 1977.

3.3 Περιφερειακή Κατανομή της Βιομηχανικής Δραστηριότητας

Η εξέταση της διαπεριφερειακής κατανομής της βιομηχανικής απασχόλησης και η σύνδεσή της με τον όγκο της ακαθάριστης επενδυτικής δαπάνης κατά περιοχή ή/και βιομηχανικό κέντρο έχει ιδιαίτερη σημασία, κυρίως από τη δεκαετία του '60 κι ύστερα, οπότε η Ελλάδα βρέθηκε στην καρδιά μιας ζωνής διαδικασίας εκβιομηχάνισης. Είναι εύλογη η υπόθεση ότι η εξέλιξη των μεγεθών αυτών υπήρξε ένας από τους βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες του περιφερειακού προβλήματος. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας το μερίδιο της Αθήνας στην απασχόληση της βιομηχανίας παρέμεινε πρακτικά το ίδιο (γύρω στο 46.7%). Το ίδιο συνέβη και με το μερίδιο των άλλων περιφερειών, εκτός απ' αυτό της Θεσσαλονίκης, το οποίο παρουσίασε μια αύξηση κατά δύο ποσοστιαίες μονάδες, κυρίως λόγω της κατασκευής και λειτουργίας του βιομηχανικού συγκροτήματος της ΕΣΣΟ-ΠΑΠΠΑΣ. Η σταθερότητα αυτή των μεριδίων αντανakλά τις αμελητέες μεταβολές της απασχόλησης στους κλάδους καταναλωτικών, ενδιαμέσων και κεφαλαιουχικών αγαθών κατά τη δεκαετία που εξετάζεται. Η συμμετοχή της Αθήνας στους κλάδους καταναλωτικών κυμάνθηκε γύρω από το 43%, στα ενδιαμέσα κινήθηκε από 71% το 1963 σε 65.5% το 1969 και στα κεφαλαιουχικά από 53.8% το 1963 σε 50.3% το 1969.

Αυτή η διαχρονική σταθερότητα των μεριδίων οφείλει να συνεξετασθεί με τη διαχρονική εξέλιξη της βιομηχανικής διάρθρωσης κάθε περιφέρειας. Τα σχετικά στοιχεία δείχνουν την κυριαρχία των κλάδων καταναλωτικών προϊόντων σ' όλη τη χώρα. Αντίθετα, το μερίδιο των κλάδων ενδιαμέσων προϊόντων είναι πολύ χαμηλό. Το 1963 στην περιφέρεια Αθήνας η συμμετοχή των καταναλωτικών κλάδων στη συνολική βιομηχανική απασχόληση ήταν 66.3%, των ενδιαμέσων ήταν 10.7% και των κεφαλαιουχικών 23.0%. Το 1969 τα αντί-

στοιχα ποσοστά ήταν 65.3%, 11.5% και 23.2%. Η κατάσταση υπήρξε περίπου η ίδια και στις άλλες περιφέρειες. Το συμπέρασμα λοιπόν που βγαίνει είναι ότι καμμία περιφέρεια δεν εξειδικεύθηκε περισσότερο σε κάποια ή κάποιες δραστηριότητες, και τούτο αντανακλά — πέρα από τ' άλλα — και το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν παρατηρείται καμμία μεγάλη γεωγραφική συγκέντρωση φυσικών πόρων ή άλλων φυσικών πλεονεκτημάτων που να οδηγεί σε μια τέτοια εξειδίκευση.

Η εικόνα του περιφερειακού προβλήματος γίνεται πλήρης μόνο μετά την εξέταση της διαπεριφερειακής κατανομής των επενδύσεων. Έτσι, το 1971 η ελληνική πρωτεύουσα μόνη της συγκέντρωσε το 50% των συνολικών ιδιωτικών και δημοσίων επενδύσεων. Το ποσοστό αυτό είναι μεγαλύτερο για τις ιδιωτικές επενδύσεις. Τούτο οφείλεται κατά ένα μέρος και στην μεταπολεμική τάση των επαρχιωτών ν' αγοράζουν οικόπεδα και διαμερίσματα στην Αθήνα κάνοντας έτσι μια ασφαλή τοποθέτηση που θα εξασφάλιζε αργότερα και τη διαμονή τους στην πρωτεύουσα. Ακόμη, το ποσοστό των δημοσίων επενδύσεων στην Αθήνα ήταν το μεγαλύτερο, αν και μπορεί να υποστηριχθεί ότι, εφ' όσον είναι μικρότερο απ' αυτό των ιδιωτικών, η προσπάθεια του δημοσίου συγκεντρώθηκε κυρίως σε άλλες περιοχές όπως η Θεσσαλονίκη και η Πάτρα, με ποσοστά 17.82% και 21.65% αντίστοιχα, όπου τα ποσοστά των ιδιωτικών ήταν 15.5% για την πρώτη και 10.7% για τη δεύτερη. Η άποψη αυτή στηρίζεται και από την παρατήρηση ότι το μερίδιο των δημοσίων στις συνολικές επενδύσεις της περιφέρειας της πρωτεύουσας ήταν το μικρότερο από εκείνο όλων των άλλων περιφερειών. Αυτό ερμηνεύεται σαν προσπάθεια να αντισταθμισθεί η μεγάλη επενδυτική δαπάνη που αναλήφθηκε σ' αυτήν την περιφέρεια από τον ιδιωτικό τομέα (75.7% της συνολικής). Μετά απ' όλα αυτά δεν θα πρέπει να φαίνεται εκπληκτικό το γεγονός ότι, σύμφωνα με τη Βιομηχανική Απογραφή του 1969, πάνω από το 67% των εγκαταστάσεων στα βιομηχανικά κέντρα όλης της χώρας βρίσκεται συγκεντρωμένο στην Αθήνα. Σ' αυτές, η παρουσία των καταναλωτικών κλάδων είναι η λιγότερο σημαντική, ενώ αυτή των κλάδων ενδιαμέσων είναι εντυπωσιακή, (το 1969 το 66.5% των συνολικών εγκαταστάσεων καταναλωτικών προϊόντων βρισκόταν στην Αθήνα, ενώ το αντίστοιχο μερίδιο των εγκαταστάσεων ενδιαμέσων ήταν 80%). Αυτό σε συνδυασμό με το χαμηλό ποσοστό των απασχολούμενων σε κλάδους ενδιαμέσων προϊόντων που αναφέρθηκε προηγουμένως, σημαίνει ότι στην περιφέρεια Αθήνας υπάρχουν πολλές εγκαταστάσεις για ενδιάμεσα αγαθά, αλλά με μικρό μέσο μέγεθος.

Αλλά ποιές είναι οι αιτίες αυτής της υπερσυγκέντρωσης; Πολλοί παράγοντες που συμβάλλουν στο φαινόμενο έχουν εντοπισθεί. (βλ. 6, σελ. 337-339).

α) Το μεγάλο μέγεθος της αγοράς στην Αθήνα, το οποίο διευκολύνει τις επιχειρήσεις να λειτουργήσουν στο άριστο μέγεθος, εκμεταλλευόμενες τις οικονομίες κλίμακας.

- β) Η έλλειψη ζωηρής εξορυκτικής δραστηριότητας στην επαρχία, που κάνει αναγκαία την εγκατάσταση της βιομηχανίας κοντά στο λιμάνι του Πειραιά, απ' όπου εισάγονται πρώτες ύλες.
- γ) Οι σημαντικές εξωτερικές οικονομίες που προσφέρει η περιοχή της Αθήνας (π.χ., χαμηλότερη τιμή του ηλεκτρισμού για βιομηχανικές χρήσεις) και οι σοβαρές τραπεζικές και ασφαλιστικές διευκολύνσεις.
- δ) Η συνεχής εισροή πληθυσμού, που έχει σαν αποτέλεσμα να μην ωθούνται προς τα πάνω οι εργατικές αποδοχές στην αγορά εργασίας της Αθήνας και ν' αποφεύγονται έτσι αρνητικές οικονομίες, οι οποίες θα επηρέαζαν την απόφαση για το χώρο εγκατάστασης μιας επιχείρησης.
- ε) Η δυσκινησία των εργοδοτών και των επιχειρηματικών στελεχών γενικότερα — που συμπίπτουν στις περισσότερες ελληνικές επιχειρήσεις — η οποία οφείλεται στις περισσότερες ευκαιρίες για κοινωνική ζωή και επιτυχία που προσφέρει η Αθήνα.

Κατά την μεταπολεμική περίοδο η ανισορροπία στην κατανομή του πληθυσμού μεταξύ της Αθήνας και της υπόλοιπης χώρας εντάθηκε, εξ αιτίας της αυξημένης συγκεντροποίησης της κρατικής λειτουργίας, του τουρισμού κ.λ. Και όλα αυτά δημιούργησαν μια σωρευτική διαδικασία επέκτασης, βασισμένη στην απορρόφηση πληθυσμού, κεφαλαίων και επιχειρηματιών από την επαρχία. Συνεπώς, η εγκατάσταση στην Αθήνα έρχεται σαν εύλογο αποτέλεσμα τόσο οικονομικών παραγόντων όσο και της θεσμικής δομής.

3.4. Οικονομική Διάρθρωση

Η οικονομική διάρθρωση κάθε περιφέρειας είναι, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, αίτιο αλλά και αποτέλεσμα ταυτόχρονα της περιφερειακής ανισορροπίας. Εκτιμήσεις του Υπουργείου Συντονισμού (τόρα Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας) για τη σύνθεση του Ακαθαρίστου Εγχωρίου Προϊόντος κατά περιφέρειες για τα χρόνια 1967 και 1972 δίνουν τα ακόλουθα αποτελέσματα: Ο πρωτογενής τομέας έχει ουσιαστική σημασία για όλες τις περιοχές εκτός απ' την Αθήνα. Για την ελληνική οικονομία συνολικά στον πρωτογενή τομέα αναλογούσε το 23.3% και το 17.7% του ΑΕΠ το 1967 και το 1972 αντίστοιχα, και μόνο στην περιφέρεια της Αθήνας τα ποσοστά αυτά ήταν χαμηλότερα. Όλες οι άλλες είναι πολύ περισσότερο εξαρτημένες από την αγροτική παραγωγή.

Ο δευτερογενής τομέας κυριαρχεί, όπως είναι φυσικό, στην Αθήνα (37%), πράγμα που οφείλεται κυρίως: (α) στο μεγάλο αριθμό βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην περιοχή, και (β) στην υψηλή κατανάλωση ηλεκτρισμού, αερίου και νερού (τομείς που περιλαμβάνονται από τη Στατιστική Υπηρεσία στο δευτερογενή τομέα). Δεύτερη έρχεται η περιφέρεια Θεσσαλονίκης, της οποίας το 35.6% του ΑΕΠ προέρχεται από το δευτερογενή τομέα. Η περιοχή αυτή έχει χαρακτηριστεί σαν ο δεύτερος μεγαλύτερος αναπτυξιακός πόλος της Ελλάδας,

διότι παρουσιάζει και άλλα χαρακτηριστικά που συμβάλλουν σ' αυτό: λιμάνι, εργατικό δυναμικό, κ.λ.

Η κατανομή του τριτογενή τομέα είναι πιο ομοιόμορφη, αντανακλώντας τις πολύμορφες δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στην κατηγορία αυτή. Και πάλι η μερίδα του λέοντος ανήκει στην Αθήνα, με ποσοστά πολύ υψηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο, γεγονός που οφείλεται κυρίως στο εμπόριο, τη Διοίκηση και την Άμυνα. Ακόμη, το μερίδιο των τραπεζικών υπηρεσιών είναι μεγαλύτερο απ' ό,τι σε άλλες περιφέρειες, μεγαλύτερο κι απ' τα βιομηχανικά κέντρα της Θεσσαλονίκης και της Πάτρας. Το μερίδιο των κατοικιών είναι υψηλό σ' όλη τη χώρα, εξ αιτίας της νοοτροπίας του Έλληνα να τοποθετεί τα χρήματά του σε κατοικίες, θεωρώντας τις σαν την ασφαλέστερη επένδυση. Το εντυπωσιακό εδώ είναι το γεγονός ότι η δεύτερη μετά την Αθήνα περιφέρεια με το μεγαλύτερο μερίδιο του τριτογενή τομέα είναι αυτή των Ιωαννίνων, με 50.8%, λίγο πάνω απ' τον εθνικό μέσο όρο για το 72. Αυτό εξηγείται από το ζωνρό εμπόριο και τις υπηρεσίες του τοπικού Πανεπιστημίου, αλλά και από το απλό γεγονός ότι με έναν πολύ λίγο αναπτυγμένο πρωτογενή και δευτερογενή τομέα είναι φυσικό ο τριτογενής να παρουσιάζει μεγάλη συμμετοχή στο ΑΕΠ.

Αυτή η διάρθρωση της παραγωγής στις περιφέρειες επιδρά ασφαλώς και στην εθνική διάρθρωση. Απ' την περιφέρεια της πρωτεύουσας προέρχεται πάνω από το μισό του προϊόντος του δευτερογενή και τριτογενή τομέα της οικονομίας (53.8% και 56.5% αντίστοιχα για το 1972), ενώ στο άλλο άκρο, η περιφέρεια Ιωαννίνων πρόσφερε μόλις λίγες ποσοστιαίες μονάδες (2.3% και 3.5% αντίστοιχα). Η κυριαρχία της πρώτης στον τριτογενή τομέα οφείλεται, όπως σημειώθηκε και προηγουμένως, στις εμπορικές και τραπεζικές δραστηριότητες και στη Διοίκηση και την Άμυνα, που συγκεντρώνουν στην Αθήνα το 75.5% και 74.5% αντίστοιχα του συνολικού τους μεγέθους. Επίσης, η Αθήνα, σαν κέντρο των μεταφορικών και τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, συγκεντρώνει ένα πολύ μεγάλο μέρος του συνολικού προϊόντος των δραστηριοτήτων αυτών (περίπου 60.1%).

Δυστυχώς τα στοιχεία αυτά πρέπει ν' αντιμετωπισθούν με επιφυλάξεις, μια και δεν αναφέρονται στις δέκα διοικητικές περιφέρειες αλλά στις επτά περιφέρειες προγραμματισμού, όπου έχουν εγκατασταθεί Υπηρεσίες Περιφερειακής Ανάπτυξης του Υπουργείου Συντονισμού. Έτσι, η περιφέρεια προγραμματισμού της Αθήνας δεν συμπίπτει με την περιφέρεια Αθήνας που αναφερόταν προηγουμένως, γιατί περιλαμβάνονταν σ' αυτήν η Εύβοια και τα Νησιά του Αιγαίου, τα οποία έχουν πολύ διαφορετική οικονομική διάρθρωση. Μόνο λαμβάνοντας υπ' όψη το στοιχείο αυτό μπορεί να εξηγηθεί το πώς η Αθήνα παρουσιάζεται να προσφέρει το 14% του προϊόντος του πρωτογενή τομέα στις αρχές της δεκαετίας του '70.

Μετά απ' όλα αυτά η κυριαρχία της Αθήνας στην οικονομική ζωή της χώρας φαίνεται ακόμα περισσότερο εντυπωσιακή. Αυτό εκδηλώνεται και στην ά-

νιση κατανομή του κατά κεφαλή εισοδήματος μεταξύ αυτής και των άλλων περιοχών. Μόνο στην Αθήνα το κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν μεγαλύτερο από το εθνικό κατά 18.5% στις αρχές της δεκαετίας του '70. Η περιφέρεια με το χαμηλότερο κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν τα Ιωάννινα (28% κάτω του εθνικού), και αυτό οφείλεται στο μικρό αγροτικό (2.380 εκατ. δρχ.) και το αμελητέο βιομηχανικό προϊόν (973 εκατ. δρχ.). Αν ληφθεί υπ' όψη το γεγονός ότι η περιφέρεια της πρωτεύουσας συγκέντρωνε το 1967 το 37.9% και το 1972 το 40.9% του συνολικού πληθυσμού, φαίνεται καθαρά πως το υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα προέρχεται από τη μεγάλη παραγωγή. Πράγματι, στις αρχές της δεκαετίας του '70 η περιφέρεια αυτή παρήγαγε το 46% του ελληνικού ΑΕΠ. Ταυτόχρονα, τα στοιχεία για την παραγωγικότητα (ΑΕΠ ανά απασχολούμενο) δείχνουν ότι αυτή ήταν κατά 36% μεγαλύτερη στην Αθήνα από ότι σ' όλη τη χώρα για τον πρωτογενή τομέα, εξ αιτίας ασφαλώς της εκμηχάνισης των καλλιεργειών και της εισροής νέου και παραγωγικού εργατικού δυναμικού. Τα Ιωάννινα βρίσκονται πάλι στο τέλος της κατάταξης, με δείκτη κατά 30% χαμηλότερο από τον εθνικό.

Όσον αφορά το δευτερογενή τομέα, τα στοιχεία δεν δείχνουν τέτοιες μεγάλες αποκλίσεις. Η περιφέρεια της Πάτρας βρίσκεται κατά 14% υψηλότερα από την Αθήνα, της οποίας ο δείκτης ισούται με τον εθνικό, κυρίως λόγω της κατασκευής και λειτουργίας της βιομηχανικής ζώνης. Στη χαμηλότερη θέση είναι ξανά η περιφέρεια Ιωαννίνων. Τέλος, η παραγωγικότητα των υπηρεσιών κατανέμεται ακόμη ομαλότερα, κυμαινόμενη από 8% κάτω από τον εθνικό δείκτη για τη Θεσσαλονίκη έως 7% επάνω για το Ηράκλειο.

Μετά την ανάλυση που προηγήθηκε, το συμπέρασμα που μπορεί να βγει είναι ότι, αν και υπήρξε μία μικρή βελτίωση στην κατανομή του κατά κεφαλήν εισοδήματος κυρίως λόγω της διαρροής πληθυσμού από ορισμένες περιφέρειες, η βασική περιφερειακή οικονομική διάρθρωση δεν μεταβλήθηκε και «οι περιφέρειες που έχασαν τον περισσότερο πληθυσμό παρουσίασαν και τους χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Αυτό σημαίνει ότι η μετακίνηση του πληθυσμού δεν είναι επαρκής για τον περιορισμό των εισοδηματικών ανισοτήτων αλλά χρειάζονται λύσεις για τα διαρθρωτικά προβλήματα των περιφερειών» (5, σ. 97).

4. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Η ανάλυση του ελληνικού περιφερειακού οικονομικού προβλήματος, η οποία προηγήθηκε, έδειξε ότι οι διαφορές μεταξύ της Αθήνας και της υπόλοιπης χώρας είναι εντυπωσιακά μεγάλες. Κατ' αρχήν, η ανισοκατανομή του πληθυσμού που εντοπίζεται από το πρώτο τέταρτο του αιώνα έγινε ακόμα μεγαλύτερη διότι η πρωτεύουσα εξακολούθησε να ασκεί διαρκή έλξη στην ελληνική επαρχία. Αυτή η αύξηση της συγκέντρωσης είχε σαν συνέπεια τη μεγέθυνση των τοπικών αγορών αγαθών και εργασίας, η οποία, με τη σειρά της,

προκάλεσε τη συγκέντρωση των επιχειρήσεων στην περιοχή. Έτσι, η ανισοροπία υπήρξε σωρευτική. Πέρα απ' αυτά, η Αθήνα δεν ήταν απλώς τόπος συγκέντρωσης εργατικού δυναμικού, επιχειρηματιών κι επιστημόνων, αλλά την προτιμούσαν και οι αποσυρόμενοι από την ενεργό οικονομική ζωή λόγω της βελτιωμένης ποιότητας και ποσότητας των υπηρεσιών. Επίσης, η συγκέντρωση της Δημόσιας Διοίκησης στην Αθήνα αυξάνει το ειδικό βάρος της, διευρύνοντας έτσι το χάσμα. Συνεπώς, κάθε προσπάθεια να μειωθούν οι ανισότητες πρέπει να έχει σαν στόχο, εκτός απ' τα άλλα, είτε τη μείωση του πληθυσμού και της απασχόλησης στην Αθήνα είτε την ανάπτυξη μιας άλλης πόλης, όπως η Θεσσαλονίκη στη Β. Ελλάδα, προκειμένου να αντισταθμισθεί ο ρόλος της πρωτεύουσας.

Ένα άλλο σημείο που πρέπει να τονισθεί εδώ είναι το μεγάλο μερίδιο της αγροτικής παραγωγής το οποίο παρατηρείται σ' όλες τις περιφέρειες εκτός από την Αθήνα. Βέβαια το μερίδιο αυτό παρουσιάζει μια σταθερά φθίνουσα πορεία, με μια αντίστοιχη άνοδο του μεριδίου του δευτερογενή τομέα, αλλά πάντως παραμένει αρκετά σημαντικό. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι το συνολικό προϊόν των περιφερειών μένει χαμηλό εξ' αιτίας π.χ. παρακμαζόντων κλάδων σε μερικές απ' αυτές. Αντίθετα, φαίνεται πως εμποδίζεται κυρίως από τη χαμηλή παραγωγικότητα στον αγροτικό τομέα. Άρα, η θεραπεία του προβλήματος δεν μπορεί να έρθει παρά με τη δημιουργία της κατάλληλης υποδομής και την εγκατάσταση συγχρόνων βιομηχανιών στις περιφέρειες όπου κυριαρχεί η αγροτική παραγωγή.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί το υψηλό μερίδιο των υπηρεσιών στο συνολικό προϊόν όλων των περιφερειών.

Τέλος, οι μεγάλοι ρυθμοί μετανάστευσης προς την Αθήνα και το εξωτερικό είναι μια σημαντική πλευρά του ελληνικού περιφερειακού προβλήματος. Αυτοί πιθανώς αντανakλούν την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης στην επαρχία.

Αν έπρεπε λοιπόν το ελληνικό περιφερειακό πρόβλημα να περιγραφθεί με δύο λόγια, θα εκφραζόταν σαν: υπερσυγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στην περιοχή της Αθήνας. Η υπερσυγκέντρωση όμως αυτή είναι πολύ σοβαρή για να αγνοηθεί σε μία δυτική βιομηχανική οικονομία.¹

1. Οι σημαντικότερες πλευρές του ελληνικού περιφερειακού προβλήματος μπορούν να βρεθούν και σε άλλες, πιο ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Για μια λεπτομερή σύγκριση του προβλήματος στη Γαλλία, Ιταλία και Ελλάδα στη βάση των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν κι εδώ βλ. (I), (6), (18).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΞΕΝΗ
1. Allen, K., MacLennan, M.C.: *Regional Problems and Policies in Italy and France*; Allen & Unwin, London 1970.
2. Brown, A.J.: «The Framework of Regional Economics in the U.K.»; National Institute of Economic and Social Research; Cambridge University Press, 1972.
3. Brown, A.J.: *Regional Economics with special reference to U.K.*, in *Economic Journal*, December 1969, re-published in *Surveys of Applied Economics*, Volume 1, 1973.
4. Brown, A.J.: *Regional Problems and Regional Policy*, N.I.E.R., November 1968.
5. Chiotis, G.: *Regional Development Policy in Greece*, in *Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geografie*, March/April 1972.
6. Chiotis, G.: *Regional Planning and Economic Development: A comparative study of Regional Planning in France, Italy and Greece*, (Unpublished Ph. D. Thesis), Manchester University, October 1964.
7. Coates, B.E., Rawstron, E.M.: *Regional Variations in Income*, in *Westminster Bank Review*, February 1966.
8. Devine, P.J.: *Inter-Regional Variations in the degree of Inequality of Income Distribution: The United Kingdom, 1949-1965*, in *The Manchester School*, June 1969.
9. Friedman, J., Alonso, W., (ed): *Regional Development and Planning*, M.I.T. Press, October 1969.
10. Germidis, D.A., Delivanis-Negreponi, M: *Industrialisation, employment, Income distribution in Greece: A case study*, Development Centre of the OECD, Paris 1975.
11. Hall, P.: *Theory and Practice of Regional Planning*, Pemberton Books, London 1970.
12. Needleman, L. (ed): *Regional Analysis*. Penquin 1968.
13. O.E.C.D.: *Greece*, November 1972.
14. O.E.C.D.: *Re-appraisal of Regional Policies in OECD countries*. Paris 1974.
15. O.E.C.D.: *The Regional Factor in economic development*. Paris 1970.
16. Richardson, H.W. : *Elements of Regional Economics*, Penguin 1969.
17. Richardson, H.W.: *Regional Economics*. World University, 1972.
18. Vliamos, S.J.: «An Analysis of the Regional Economic Problem in Greece». Unpublished M.A. (Econ.) Dissertation, Manchester University 1967.

19. Walter Isard: *Methods of Regional Analysis*. Cambridge, Massachusetts, MIT Press 1967.
20. Walter Isard: *Spatial organisation and Regional Planning: Some hypothesis for Econometric Analysis*, Paris 1965.
21. Ward, B.: *Greek Regional Development*. Research Monograph Series. Centre of Planning and Economic Research. Athens 1963.
22. Williamson, J.G. : *Regional Inequality and the process of National Development: A description of the patterns*, in *Economic Development and Cultural Change*. Vol 13, No. 4, Part II, July 1965.

II. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

23. Δεμέκας, Δ.: *Περιφερειακή Κατανομή της Βιομηχανικής Δραστηριότητας και Περιφερειακή Πολιτική. Η περίπτωση της Ελλάδας 1963-1978*. Εργασία εκπονηθείσα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Απρίλιος 1982. (mimeo).
24. Κώττης, Γ.: «Βιομηχανική Αποκέντρωση και Περιφερειακή Ανάπτυξη», Ι.Ο.Β.Ε. Αθήνα 1980.
25. Μαυράκης, Π.: «Ο Προγραμματισμός της Περιφερειακής Αναπτύξεως στην Ελλάδα», στο ΚΕΠΕ: *Το Πλαίσιο της Περιφερειακής Αναπτύξεως*. Αθήνα 1970.
26. ΚΕΠΕ: «Πενταετές Πρόγραμμα Περιφερειακής Αναπτύξεως της Ελλάδος, 1968-1972». Αθήνα 1968.
27. ΚΕΠΕ: «Πενταετές Πρόγραμμα Περιφερειακής Αναπτύξεως της Ελλάδος, 1973-1977». Αθήνα 1972.
28. Παναγιωτάτου, Ε.: *Θέματα Περιφερειακής Αναπτύξεως*. Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο. Αθήνα 1982.
29. Παναγιωτάτου, Ε.: *Περιφερειακές Ανισότητες και η Προσέγγιση Πολιτικής*. Οικονομικός Ταχυδρόμος, Αύγουστος 1982.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Διαπεριφερειακή εσωτερική μετανάστευση 1959-60 και 1965-70.

(Σε χιλιάδες)

Περιφέρειες	Μετανά- στευση	Περιοχή Αθηνών	Κεντρ. Ελλάδος	Πελοπόν- νησου	Ιονίων Νήσων	Ηπείρου	Θεσσα- λίας	Μακεδο- νίας	Θράκης	Νήσων Αιγαίου	Κρήτης
1955-60	3261	405	519	745	165	244	256	302	66	331	228
Περιοχή Αθηνών	2182	—	422	655	122	154	154	174	18	281	203
Κεντρ. Ελλάδος	317	138	—	42	13	40	36	25	2	13	7
Πελοποννήσου	155	67	31	—	17	10	5	10	1	9	3
Ιονίων Νήσων	25	8	2	6	—	4	0	4	0	1	0
Ηπείρου	46	16	11	2	6	—	3	7	0	1	0
Θεσσαλίας	113	29	23	9	1	7	—	40	1	2	2
Μακεδονίας	253	71	20	20	3	23	56	—	41	10	8
Θράκης	60	8	1	3	1	3	2	30	—	10	1
Νήσων Αιγαίου	62	38	7	6	1	1	2	4	0	—	4
Κρήτης	51	30	1	0	1	2	2	7	1	6	—
1965-70	4233	653	709	730	152	275	440	456	213	315	290
Περιοχή Αθηνών	2561	—	557	631	114	171	262	284	77	254	211
Κεντρ. Ελλάδος	436	205	—	33	10	39	60	44	11	18	16
Πελοποννήσου	265	120	51	—	8	20	14	25	6	12	9
Ιονίων Νήσων	53	21	7	8	—	7	2	4	0	2	2
Ηπείρου	73	24	18	6	9	—	7	8	0	1	0
Θεσσαλίας	152	53	27	6	1	9	—	38	5	1	12
Μακεδονίας	421	99	29	30	6	23	81	—	105	18	30
Θράκης	52	9	5	3	0	2	3	25	—	2	3
Νήσων Αιγαίου	115	62	9	7	2	3	4	16	5	—	7
Κρήτης	105	60	6	6	2	1	7	12	4	7	—

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος. Απογραφή Πληθυσμού: 1961 και 1971.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Περιφερειακή απασχόληση κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας

ΤΟΜΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ	1967		1972		1977		Σύνολ. Μετα- βολής (σε χιλ)		Μέσος ρυθμός μεταβολής%	
	Σε χιλιά- δες άτομα	%	Σε χιλιά- δες άτομα	%	Σε χιλιά- δες άτομα	%	1968-72	1973-77	1968-72	1973-77
I. ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ	1.500	100,0	1.350	100,0	1.200	100,0	-150	-150	-2,10	-2,40
1. ΑΘΗΝΑ	165	11,0	145	10,7	125	10,4	-20	-20	-2,55	-2,00
2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	270	18,0	235	17,4	210	17,5	-35	-25	-2,75	-2,30
3. ΠΑΤΡΑ	360	24,0	330	24,5	294	24,5	-30	-36	-1,75	-2,30
4. ΛΑΡΙΣΑ	215	14,3	200	14,8	181	15,1	-15	-19	-1,45	-2,00
5. ΗΡΑΚΛΕΙΟ	128	8,5	120	8,9	107	8,9	-8	-13	-1,30	-2,30
6. ΙΩΑΝΝΙΝΑ	112	7,5	100	7,4	86	7,2	-12	-14	-2,25	-3,15
7. ΚΑΒΑΛΑ	250	16,7	220	16,3	197	16,4	-30	-23	-2,30	-2,25
II. ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΗΣ	740	100,0	850	100,0	950	100,0	110	100	2,80	2,25
1. ΑΘΗΝΑ	391	52,8	457	53,8	494	52,0	66	37	3,15	1,60
2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	123	16,6	148	17,4	174	18,3	25	26	3,75	3,30
3. ΠΑΤΡΑ	78	10,5	86	10,1	99	10,4	8	13	1,95	2,90
4. ΛΑΡΙΣΑ	57	7,7	60	7,1	70	7,4	3	10	1,05	3,10
5. ΗΡΑΚΛΕΙΟ	27	3,7	30	3,5	35	3,7	3	5	2,15	3,10
6. ΙΩΑΝΝΙΝΑ	26	3,5	29	3,4	33	3,5	3	4	2,20	2,60
7. ΚΑΒΑΛΑ	38	5,2	40	4,7	45	4,7	2	5	1,05	2,40
III. ΤΡΙΤΟΓΕΝΗΣ	990	100,0	1.150	100,0	1.370	100,0	160	220	3,00	3,55
1. ΑΘΗΝΑ	551	55,7	643	55,9	733	53,8	92	90	3,15	2,63
2. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	140	14,1	169	14,7	212	15,5	29	43	3,85	4,65
3. ΠΑΤΡΑ	104	10,5	119	10,3	150	10,8	15	31	2,75	4,75
4. ΛΑΡΙΣΑ	70	7,1	79	6,9	99	7,2	9	20	2,45	4,60
5. ΗΡΑΚΛΕΙΟ	38	3,8	42	3,6	54	3,9	4	12	2,00	5,15
6. ΙΩΑΝΝΙΝΑ	37	3,7	42	3,7	52	3,7	5	10	2,55	4,35
7. ΚΑΒΑΛΑ	50	5,1	56	4,9	70	5,1	6	14	2,30	4,55

Πηγή: Εκτιμήσεις Υπουργείου Συντονισμού και Προγραμματισμού, βάσει της Απογραφής
Πληθυσμού, 1961 και 1971

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Γεωγραφική κατανομή και ανάλυση της διαρθρώσεως της βιομηχ. απασχολήσεως

Περιφέρειες	Βιομηχανία		Κ Α Τ Α Ν Ο Μ Η(α)				Κεφαλαιουχικά Αγαθά	
			Καταναλωτικά Αγαθά		Ενδιάμεσα Αγαθά			
	1963	1969	1963	1969	1963	1969	1963	1969
Περιοχή Αθηνών	46.79	46.63	42.47	43.23	71.48	65.50	53.84	50.53
Κεντρ. Ελλάδος και Ευβοίας	7.80	8.71	7.15	7.67	6.90	7.43	10.51	12.62
Πελοποννήσου	9.51	8.45	10.76	9.51	8.10	7.08	5.43	5.44
Ιονίων Νήσων	1.37	1.09	1.63	1.31	0.60	0.29	0.70	0.68
Ηπείρου	1.47	1.53	1.70	1.79	0.49	0.45	0.96	1.09
Θεσσαλίας	5.16	5.10	5.33	5.31	1.56	2.11	5.82	5.57
Μακεδονίας	18.59	20.50	20.35	21.86	7.74	15.22	16.01	17.97
Θράκης	1.74	1.58	1.88	1.76	0.38	0.24	1.68	1.50
Νήσων Αιγαίου	3.86	3.11	4.55	3.68	1.12	0.79	2.32	2.14
Κρήτης	3.65	3.28	4.12	3.83	1.58	0.86	2.67	2.41
Εθνικός Μέσος Όρος	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Σημ.: (α)% κατά περιφέρεια

(Συνεχίζεται)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 (Συνέχεια)

Περιφέρειες	ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΙΑΡΘΡΩΣΕΩΣ(β)							
	Βιομηχανία		Καταναλωτικά Αγαθά		Ενδιάμεσα Αγαθά		Κεφαλαιουχικά Αγαθά	
	1963	1969	1963	1969	1963	1969	1963	1969
Athens area	100.00	100.00	66.24	65.33	10.79	11.50	22.96	23.15
Centr. Greece and Euboea	100.00	100.00	66.87	62.07	6.25	6.99	26.87	30.93
Peloponnessos	100.00	100.00	82.57	79.36	6.02	6.86	11.40	13.77
Ionian Isls	100.00	100.00	86.61	83.99	3.12	2.23	10.26	13.40
Epirus	100.00	100.00	84.55	82.41	2.38	2.36	13.05	15.22
Thessaly	100.00	100.00	75.38	73.30	2.13	3.38	22.47	23.31
Macedonia	100.00	100.00	79.87	75.17	2.94	6.08	17.18	18.73
Thrace	100.00	100.00	79.12	78.45	1.54	1.28	19.32	20.26
Aegean Isls	100.00	100.00	85.93	83.23	2.05	2.07	12.01	14.68
Crete	100.00	100.00	82.33	82.12	3.06	2.14	14.60	15.72

Πηγές: Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος, 1971. Ο Πίνακας αυτός υπάρχει στο (10), Πίνακες 5Α και 5Β σελ. 131-134.

Σημ.: (β) κατά κλάδο βιομηχανικής παραγωγής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Ανάλυση της επενδυτικής δαπάνης κατά πόλη/βιομηχανικό κέντρο, 1971

(Εκατ. Δρχ.)

Περιφέρειες	Ιδιωτική		Δημόσια		Συνολική		% Ιδιωτ. Επενδ. στην Συνολ. Ε- πένδ. στην Περιοχή	% Δημ. Επενδ. στη Συνολ. Επενδ. στην Περιοχή
	Αξία	Ποσοστιαία	Αξία	Ποσοστιαία	Αξία	Ποσοστ.		
Αθήνα	27433	56.67	8783	35.59	36212	49.55	75.75	24.25
Θεσσαλονίκη	7286	15.05	4397	17.82	11638	15.98	62.36	37.64
Πάτρα	4323	10.17	5343	21.65	10266	14.05	47.95	52.05
Ηράκλειον	1968	4.07	1456	5.90	3424	4.68	57.18	42.52
Λάρισα	3038	6.28	1666	6.75	4704	6.44	64.61	36.32
Ιωάννινα	1333	2.75	1121	4.54	2454	3.36	54.32	45.68
Καβάλα	2431	5.02	1913	7.75	4344	5.94	55.96	44.04
Ελλάδα	48412	100.00	24679	100.00	73091	100.00	—	—

Πηγή: Εκτιμήσεις ΚΕΠΕ, αναφερόμενες στο (10), σελ. 92.